

стосовно залучення жіноцтва до керівної роботи впроваджувалися у життя. Так, у Постанові бюро Єлисаветградського окружного комітету КП(б)У про підсумки перевірки колгоспів від 21 червня 1930 р. йшлося про те, що у складі правлінь колгоспів повинно бути не менше 50% жінок від загальної кількості членів правлінь. Жінки-колгоспниці також висувалися на посади бригадирів, польоводів тощо⁷.

Навчання давало змогу опановувати нові, незвичні для жінок професії, такі, як професія механізатора. Це було складно і відбувалося не надто швидкими темпами. У 1931 р. кількість жінок-механізаторів була ще незначною. Наприклад, наприкінці 1931 р. при Луганській МТС на курсах бригадирів-трактористів навчалася 5 жінок. З огляду на це, в листі Всеукраїнського Філіалу Тракторного Центру № 63 від 21 вересня 1931 р. до всіх директорів МТС України зазначалося, що при підготовці кадрів для МТС на 1932 р. директивно встановлювався відсоток жінок-трактористок віком від 18 років – не менше 45%, з них половина – з біднячок. За 1932 р. для МТС України планувалося підготувати 41248 жінок по різних напрямках⁸.

До весняної посівної кампанії 1932 р. через тримісячні курси по лінії Тракторного Центру та Українського Колгоспного Центру з числа колгоспниць було підготовлено 16893 бригадирки та фахівці інших масових професій, з них трактористок та рільничниць – 6136 осіб. Лише в Тараші на Київщині для весняної сівби того ж року підготовлено 55 жінок-трактористок. Усього протягом 1932 р. в системі Тракторного Центру працювало 6440 трактористок, одна жінка займала посаду директора МТС і 25 жінок – заступників директорів⁹.

Таким чином, швидкими темпами йшов процес ліквідації неписьменності на селі, активну участь у якому брали жінки, які раніше значно відставали в цьому відношенні від чоловіків. Проте в опануванні техніки у жіноцтва були деякі проблеми. Насамперед та, що порівнянно з чоловіками сільські жінки не в повній мірі могли забезпечити своє навчання на сільськогосподарській механізованій техніці, оскільки більшість часу були задіяні на матеріальному виробництві колгоспів, а також більше задіяні в домашньому господарстві. Однак у цілому освіченість українських селянок піднімалася на якісно новий рівень.

¹ ЦДАГО. – Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України (документи відділів ЦК КП(б)У). – Оп. 20. – Ч.2. – 1924 – 1930 рр. – Спр. 2714. Довідки, доповідні записки Наркомату праці УССР, РСІ, ЦК ЛКСМУ з питань охорони жіночої праці, материнства та дитинства в Україні. – 23. 01. – грудень 1928. – Арк. 2.

² Сапицька О.М. Сільські жінки України в період підготовки та проведення суцільної колективізації (1928 – середина 1933 рр.): дис... канд. іст. наук.: 07.00.01/ СНУ ім. В. Даля.- Луганськ, 2007. – С. 66, 68.

³ Історія колективізації сільського господарства Української РСР: у 3-х т./ Т.2.: 1927–1932 рр. – К., 1965. – С. 399.

⁴ Сапицька О.М. Вказ. праця. – С. 69–70.

⁵ Історія колективізації сільського господарства. – С. 528–529.

⁶ Сапицька О.М. Вказ. праця. – С. 70, 72, 76–77.

⁷ Історія колективізації сільського господарства. – С.302, 336, 352, 354, 411, 462, 741.

⁸ Сапицька О.М. Сільські жінки і механізація сільськогосподарського виробництва в Україні (1928–середина 1933 рр.) // Історичні записки. – 2007. – Вип. 13. – С. 156–157.

⁹ Сапицька О.М. Сільські жінки України в період підготовки та проведення суцільної колективізації (1928 – середина 1933 рр.): дис.... канд. іст. наук. – Луганськ, 2007. – С. 73.

Олексій Лукашевич (Перереяслав-Хмельницький)

До питання повсякденного життя сільського жіноцтва у 1930-х рр.

Розпочата на початку 20-х рр. XX ст. робота по «розкріпаченню» жінки була продовжена в період перших п'ятирічок, у той же період розпочинається і політика суцільної колективізації. У першій половині 30-х рр. XX ст. фігура колгоспного активіста – винахідливого, енергійного, що усвідомив більшовицькі цінності – пропонувалась селянам у якості зразка для наслідування. В першу чергу для насадження в селянській свідомості думки, що компартійно-державне керівництво піклувалося про селян, ілюзії управління верхів низами, що передбачала суть радянської влади, проводилися з'їзди колгоспних активістів різних масштабів – районні, республіканські, всесоюзні.

Але після подій суцільної колективізації, образ активіста в народній свідомості почав асоціюватися з мародером, що отримав індульгенцію на свою діяльність.

З появою у 1930-х рр. стаханівського руху, зразковий тип колгоспного активіста почав поступатися місцем новим фігурам – відомим людям із простих колгоспників. Для того, щоб стати відомою людиною в колгоспному світі, потрібно було показати високі виробничі досягнення. Але без підтримки партійних працівників навряд чи можна було досягти значних успіхів. Найбільш яскравий приклад такого злету – Паша Ангеліна та Марія Демченко. Обидві вони були колгоспницями-механізаторами. На їх прикладі компартійно-державне керівництво намагалося показати, що в колгоспах немає розподілу праці за статевим принципом і кожна жінка може досягти таких же результатів, як і чоловік. Особливо це було актуально в плані якнайширшого залучення жіноцтва до колгоспного виробництва, адже жінки, після того як багато чоловіків пішли працювати на промислові підприємства та новобудови промислових гігантів, залишилися основною робочою силою в колгоспах. Згідно статистичних даних того періоду питома вага жіночої праці в сільському господарстві зростала за геометричною прогресією. *Так, якщо в 1928 р. вона становила – 52,8%, у 1929 р. – 51%, то в 1931 р. – 68,7%.*¹

Отже, частка жіночої праці в колгоспах збільшувалася з кожним роком, водночас побутові умови життя залишалися незадовільними. Зокрема, це стосувалося житла працівниць колгоспів та радгоспів. Часто під житло для жінок, що працювали у сільському господарстві, як гуртожитки, використовувалися бараки, амбари². Незадовільним було медичне забезпечення. Замість постійних медпунктів серед колгоспниць організовувалися гуртки першої допомоги³.

У новостворених колективних господарствах жінки мали рівні права з чоловіками. Проте була одна особливість, якщо господарство, де роботу в основному виконував чоловік, суттєво зменшилося, адже худобу та реманент було усупільнено, то хатні клопоти, які здавна лежали на жіночих плечах, нікуди не поділися. Ненормований робочий день майже не залишав жінкам часу на догляд за дітьми, приготування їжі, прибирання оселі тощо. Особливо від цього страждали сільські дітлахи, які через надмірне використання жіночої праці у колгоспах були позбавлені материнської ласки, а дітей у той час, як зауважила сучасниця тих подій: «Дітей скільки було, скільки й водилось»⁴. Тому про велику кількість дітей, які були позбавлені уваги батьків через роботу в колгоспі говорили: «Тато в созі, мама в созі, діти ходять по дорозі».

У той же час варто відзначити, що не всі жінки працювали у колгоспі. Достименно відомо, що подекуди індивідуальні господарства існували до кінця 1930-х рр., тому постає питання про різницю в побуті селянок, що працюють у колгоспі і тих, які займаються власним господарством. Джерелом для дослідження таких відмінностей можуть стати матеріали обстежень, що були здійснені в 1931 р. відділом соціальної гігієни Київського інституту охматдиту, а результати опубліковані в журналі «Профілактична медицина» в 1933 р.⁵ Варто відзначити, що публікація даного матеріалу відбулася під час апогею голодомору українського народу.

Зрозуміло, що даний матеріал публікувався як агітаційно-пропагандистський і висновки, які в ньому робляться, не завжди зрозумілі з погляду сучасної адекватної людини. Проте зібрані матеріали беззаперечно є цікавими для істориків

Таблиця 1

Бюджет часу		
Вид праці	Витрати часу селянки, що не працювала в колгоспі	Витрати часу селянки, що працювала в колгоспі
Робота в колгоспі	–	Від 11 год. до 13 годин.
Догляд дітей	Від 2 год. 30 хв. – до 6 год.	Від 4 хв. – до 1 год. 20 хв.
Харчування родини (варіння, хлібопечіння, носіння води)	Від 3 год. до 5 год.	Від 1 год. 30 хв. до 2 год. 40 хв.
Прибирання хати та двору	Від 1 год. до 2 год. 30 хв.	Від 1 год. до 2 год. 30 хв.
Догляд худоби	Від 30 хв. до 2 год. 30 хв.	Від 7 хв. до 40 хв.
Інші роботи (прання, тіпання конопель, прасування, робота на городі тощо)	Від 1 год. до 8 год.	До 1 години
Сон та відпочинок	Від 8 год. до 13 год.	Від 7 год. до 9 год.

З наведеного вище матеріалу бачимо, що селянки, які працювали у колгоспі, фактично не мали часу на догляд за дітьми та готування їжі. Водночас варто зазначити, що радянська пропаганда «перекривала» виснажливу колгоспну працю культурною діяльністю, під якою розумілися колгоспні збори, різноманітні мітинги та лекції. Дивлячись на все це крізь призму часу, можемо сказати, що жінки, які не працювали у колгоспі, не багато втрачали. На підтвердження цих слів варто сказати, що традиційними темами колгоспних зборів були збори коштів на різноманітні заходи, наприклад будівництво літаків, дирижаблів та підводних човнів. На підтвердження цих слів наведемо приклади. Сільські ради та колгоспи залучалися до поширення серед селянства облігацій державного займу. Купівля облігацій надовго затаврувалася в свідомості українських селян, що жили в ті буремні часи. На загальних зборах колгоспників сільськогосподарської артілі ім. Леніна, що на Гайсинщині, було обговорено питання про реалізацію позики. Колгоспники одноголосно ухвалювали передплатити позику не менше, ніж на 20 трудовнів. Члени правління та бригадири – 40 трудовнів. Деякі колгоспники передплачували позику на 40–50 трудовнів. З одноосібників збирали гроші в примусовому порядку⁶. Продаж облігацій був одним із офіційних методів викачки грошей із села. Відмовившись від купівлі облігації державної позики, селянин потрапляв під контроль КНС та сільської ради. Про те, якими були позики, свідчить сучасник тих подій жителька с. Гланишів Юр Уляна Сергіївна. За її словами, окрім позики, на бездітних поширювався податок за бездітність. Для виплати цих зобов'язань їй доводилося економити на одязі, харчах тощо. У разі невиклати позики, селяни зазнавали тиску з боку комнезамів та сільради⁷.

У той же час компартійно-державне керівництво в 1930-х рр. робило певні спроби реформування повсякденного життя колгоспниць, особливо це стосувалося найбільш перевантажених ділянок жіночого побуту, а саме харчування та догляд за дітьми. Проте, необхідно подивитися реально на «здобутки» у цих напрямках.

Про громадське харчування газета, «Радянське село» писала: *«Основна справа нового побуту – громадське харчування»*⁸. Про переваги громадського харчування пишуть колгоспники с. Нова Миколаївка: *«За 8 років комунари переконалися, що лише спільними силами можна подолати злидні. От і вирішили усуніти коні, корови і свині. Цього року вирішили усуніти продукти. Тепер устатковують комунальну їдальню, щоб не носитися з продуктами і не розбазарювати їх по руках, бо це тільки займає у жінок-комунарок зайвий час. Жінки усвідомили, що лише спільна їдальня розв'яже їм руки і вони наполягають, щоб якомога скоріше облагородили приміщення для їдальні»*⁹. Водночас сучасники тих подій стверджують, що ті, хто вже міг працювати, йшли на роботу до колгоспу, аби заробити хоча б трохи «баланди», яку варили на полі¹⁰. Це й було колгоспне громадське харчування. Поодинокі їдальні, що відкривалися, теж мали негативні відгуки. Наприклад, облаштовані їдальні не відповідали вимогам гігієни та санітарії: *«У їдальні ферми «9-те січня» було неохайно, брудно, безліч мух. Ставлення до клієнтів з боку обслуговуючого персоналу було брутальне. У наслідок чого станом на 13 вересня було продано лише 7 чеків на обід. Зав'їдальні дивився на все це, як на звичайне явище. Продукти видавалися гарні, а страви виготовлялися не смачні. З 140 чоловік, які повинні користуватися їдальнею, користуються лише половина. До того ж продукти розбазарювалися»*¹¹. Отже, перші спроби організації громадського харчування були вкрай невдалими. А це означає, що жінки, які працювали у колгоспах не позбавилися турбот, пов'язаних з приготуванням їжі.

Не оминули увагою «червоні вожді» і дітей. Для того, щоб жінки доглядали за своїми малюками, окрім стаціонарних дитсадків, було винайдено суто радянське, «ноухау», яке повинно було забезпечити якнайбільший догляд за дітьми «без відриву від виробництва» – пересувні ясла. Пересувні ясла набували різних форм. Спочатку вони були схожі на вагон¹², але з їх поширенням вони постійно спрощувалися. У результаті, пересувні ясла створювали з доброго воза, який застелявся солом'яною чи сіною і накривали чистим рядном, а зверху над возом робився навіс, щоб не пекло сонце і був затишок, тінь¹³. Можна лише уявити, наскільки «комфортно» почували себе грудні діти, перебуваючи у таких пересувних яслах.

Отже, в 30-х роках ХХ ст., з наступом колективізації значна частина працездатних чоловіків змушена була шукати заробітків на індустріальних новобудовах. Через це основний тягар роботи як у колгоспі, так і в домашньому господарстві ліг на плечі жінок. Надзвичайно тяжко доводилося жінкам, що працювали в колгоспах, оскільки вони фактично не мали часу для догляду за своєю родиною. Особливо все ускладнилося в умовах Голодомору 1932–1933 рр.

¹ ЦДАВО України – Ф. 1. – Оп. 6. – Сп. 1095. – Арк. 7.

² Там само. – Арк. 23

³ Там само. – Арк. 24.

⁴ За свідченнями Галенко Марфи Кіндратівни 1922 р.н., с. Велика Каратуль, Переяслав-Хмельницького р-н., Київської обл..

⁵ Беліцька Ц. Бюджет часу та хатній побут колгоспниці. / Ц. Беліцька // Профілактична медицина. – 1933. – № 1–2. – С. 76–80.

⁶ Чередник П. Одноосібників беремо на буксир / П. Чередник // За соціалістичне село. – 1931. – 31 липня.

⁷ За свідченнями Юр Уляни Семенівни 1921 р.н. с. Гланишів, Переяслав-Хмельницького р-н., Київської обл.

⁸ Радянське село. – 1930. – 22 березня.

⁹ Червоний шлях. – 1930. – 3 квітня.

¹⁰ За свідченнями Галенко Марфи Кіндратівни 1922 р.н., с. Велика Каратуль, Переяслав-Хмельницького р-н., Київської обл..

¹¹ Сталінський шлях. – 1935. – 19 вересня.

¹² Вісті. – 1936. – 14 квітня.

¹³ Кустелін М. Як організувати пересувні табірні ясла / М. Кустелін // Колгоспниця України. – 1939. – №15. – С. 9.

Віктор Коцур, Оксана Тарапон (Переяслав-Хмельницький)

Харчування сільського населення України у 20-30-х рр. ХХ ст.

Одним із важливих, а у певні історичні періоди і визначальних, критеріїв рівня повсякденного життя населення України є якість його харчування. Коли для міського населення проблема харчування розв'язується його бюджетом, то для селянина у цьому питанні вагоме значення мають соціально-економічні побутові фактори.

На сьогоднішній день, після здобуття незалежності України, написано незначну кількість праць, які б висвітлювали проблеми харчування українського населення періоду 1920–30-х рр. Зокрема, даної тематики у своїх дослідженнях торкається В.В. Калініченко¹. Актуальність цього питання підсилюється тими подіями, що відбувалися в Україні у період перших радянських десятиліть. Це громадянська війна, голод 1921–1923 та 1932–1933 рр., неп., колективізація. Адже саме селянство виявилось в епіцентрі багатьох суспільно-політичних та економічних процесів радянської дійсності.

Політика, яку проводила радянська влада, вкрай негативно позначилася на становищі сільських мешканців. Продрозверстка забиравала майже все у розорених громадянською війною селян, що викликало у них масу незадоволення та гніву і примушувало боротися з режимом. За свій спротив українські селяни поплавилися під час, поки що не визнаного «голодомором», голоду 1921–1923 рр., коли після посушливого літа українські губернії під шаленим тиском наркомпродівців були змушені віддавати хліб на допомогу голодуючому Поволжю. Схожа ситуація склалася і на початку 1930-х рр., коли, у відповідь на супротив колективізації, кремлівські керманічі покарали Україну страшним голодом, що приніс багатомільйонні жертви.

Після суцільної колективізації раціон харчування селян було зведено до жалюгідного рівня, що часто нагадував животіння, а не нормальне існування. Продукція, що вироблялась на присадибних ділянках, розданих колгоспникам замість заробітної плати, йшла на сплату непомірних «пролетарських» податків². Вносила свої корективи і постійна ідеологічна атака з боку радянської влади.

Джерелами для дослідження даної проблематики виступають обстеження харчування сільського населення Центральною статистичною управою УСРР³, усні свідчення сучасників тих подій. Важливою у цьому плані є праця лікаря С.А. Томіліна⁴.

У пропонованих матеріалах робиться спроба простежити вплив побуту на харчування, як одну із основних складових повсякденного життя українського селянства. Адже саме якість їжі є одним з індикаторів, за яким можна судити про матеріальне становище населення.

За підрахунками ЦСУ СРСР 1923–1924 рр., що спиралися на аналіз кошторису 3422 селянських бюджетів, пересічно кожне господарство витрачало на придбання продуктів харчування 6,6 крб. на рік (золотими довоєнними карбованцями), при чому амплітуда у цій